

УДК 340.11:165.12:316.334.56

О. С. Мельничук

ПРОСТОРОВА ОСНОВА МІСЬКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

Становлення урбанізованого суспільства пов'язується з різноманітними факторами розвитку людської цивілізації. Підтвердження цього факту можна віднайти, звертаючись до великого історичного часового проміжку: від виникнення античних міст-полісів до існування сучасних індустріальних мегаполісів.

У середньовіччі з оформленням та укріпленням статусу міста як центру соціокультурного розвитку його сприйняття людиною асоціювалося зі свободою та захистом. В рамках міського простору діяли особливі норми, що відстоювали свободу пересування, право на працю, на захист честі та гідності, життя та здоров'я індивідів, які скоїли вбивство з необережності. Такі міста мали назву міст-сховищ [1, с. 23]. Сучасні великі міста оцінюються як такі, в яких відбувається значна трансформація психології людини. У місцях масового скупчення людей нівелюються моральні особистісні якості людей, що призводить до підвищення ризику для безпеки особистості у рамках мегаполісу [2].

Отже змінюється призначення міста, що зумовлюється низкою підстав. Мета розбудови міста, його становлення, функціонування, розвиток та визнання супроводжуються відхиленнями від першочергового задуму. Таке корегування може відбуватися завдяки факторам, незалежним від свідомості людей (географічним, природнім), але більшість змін залежить від людини. Однією з головних характеристик, що моделює місто, визнається саме свідомість особистостей [3, с. 353–354]. Рухаючись у напрямку правового мислення щодо ролі міста у його теоретико-правовому контексті, слід визнати можливість існування рис, які доповнюють категорію правосвідомості, що тільки підкреслює актуальність досліджуваної тематики та визначає її мету.

Слід зазначити, що дослідження міської правосвідомості у її загальнотеоретичному аспекті не є досить розвиненим. Частіше за все ця проблематика зустрічається у роботах соціологів та соціологів права,

таких як: П. Бурд'є, Л. Вірт, Ю. Р. Горелова, Дж. Фрідман, Т. М. Паренчук, В. М. Сирих, М. Соболевська, Ю. Ц. Тихеева, Т. Б. Щепанська. Однак навіть у соціолого-правових дослідженнях учені не оперують категорією саме міської правосвідомості, а тим більше у зв'язку з просторовим критерієм її виділення. Найбільш наближеними до досліджуваної тематики є доробки правників-кримінологів щодо визначення та використання одного із структурних елементів міської правосвідомості — Р. С. Могилевського, А. П. Мозоля, Ю. А. Суслова, А. М. Ханькевича.

Що стосується вивчення правових аспектів особливостей територіально-просторового буття держави та міста, то тут потрібно виділити роботи таких дослідників: І. В. Долматова, Є. В. Калініної, Ю. М. Оборотова, Н. А. Полякової, особливе значення мають також розробки видатного французького мислителя Ш. Л. Монтеск'є. Важливим матеріалом для виділення структурних елементів міської правосвідомості та її просторового критерію, є ідеї відомих мислителів в історії юриспруденції: В. К. Липинського та Л. Й. Петражицького.

Маючи за мету визначення категорії міської правосвідомості, цілком доречно звернутися до відомої дихотомії «територія — простір». При дослідженні державної території та простору стверджується, що державна територія міцно фіксована її державними межами, тоді як її державний простір знаходиться в русі як динамічна характеристика буття держави [4, с. 365].

Міське середовище є деякою протяжністю, взаємозв'язком та взаємопереходом території, відносин, сенсів, подій та ситуацій; певним комплексом, цілісністю у своєму територіальному, соціальному та культурному взаємозв'язку [5]. Місто є особливим простором, як з точки зору середньовічного суспільства, так і усвідомлення сучасних форм соціопросторової організації суспільства.

Виходячи з наукових розробок відомого соціолога П. Бурд'є, поняття соціального простору передбачає реальність не лише сталих форм та зв'язків, але й реальних форм та зв'язків, зумовлених випадковістю, мінливістю меж [6, с. 111]. Основною ознакою міського простору є його розуміння як соціально-територіального явища. Отже, поняття міського простору, враховуючи його соціальну природу, може, разом зі встановленими територіальними кордонами і врегульованими відносинами між людьми, включати інші реальні форми суб'єкт-об'єктних зв'язків.

Природа міського простору, у першу чергу, пов'язана з територіальною свідомістю індивіда. Сучасні дослідники, ґрунтуючись на доробках відомого українського ученого В. К. Липинського щодо хліборобської свідомості та ідеології, підкреслюють значення територіальної свідомості, яка містить в собі процес самовизначення людей відповідно до території, що веде до їх боротьби за право визначати межі цих територій [4, с. 367]. Таким чином, свідомість індивідів, які знаходяться на певній території та ідентифікують себе відповідно до неї, дозволяє кон-

статувати усвідомлення ними не лише державної території, але й території міста.

Дослідження сучасної держави з точки зору її просторового буття має у своїй новизні та висновках положення про існування такої категорії юриспруденції, як державний простір. Державний простір визначається як явище, що зумовлюється не тільки державною територією, але й усією сукупністю державних подій, що розгортаються у відносинах з прикордонними державами; державами, в яких присутні економічні, політичні та культурні інтереси, а також з транснаціональними корпораціями, міжнародними та регіоналістськими організаціями та іншими суб'єктами, з якими вибудовуються державні відносини [7, с. 6, 167].

Якщо простежити, яким чином виводиться категорія державного простору, то, досліджуючи просторове буття сучасної держави, можна використовувати логічну операцію «за аналогією». Звернення до «соціології простору» Г. Зіммеля, а потім до сучасних політологічних досліджень, де оперують поняттям «простір політичних подій», наштовхує на ствердження існування простору державних подій, тобто державного простору [7, с. 59–60].

Цінним є пряме використання поняття правового простору у зв'язку з ідеєю Г. Зіммеля, згідно з яким коли між людьми немає взаємодії, то простір між ними перетворюється на ніщо. За роздумами відомого дослідника соціології простору, у місті спочатку існували різноманітні спільноти, і саме їх просторове співіснування привело до того, що виник загальний мирний простір міста, в якому вони могли розраховувати на правовий захист. Тут мова йде про правовий простір, де виникає функціональний поділ загального простору між окремими утвореннями, що мають певні місця [7, с. 59].

Між тим логічний ряд може бути продовжений. Доведення існування та визначення терміна «державний простір», який не може існувати за рамками соціального простору, дає підстави звернутися до ідей відомого французького соціолога П. Бурд'є та його роботи «Соціальний простір: поля та практики».

За думками П. Бурд'є, відносини між людьми відбуваються за відповідними правилами гри і правове поле при цьому не є виключенням. Будь-яка конкуренція, продуктом якої є, приміром, «ідеологічний ефект незнання», здійснюється в рамках простору, який здатен передати їй свої основні тенденції, які впливають з постулатів, вписаних в саму структуру гри та являють собою її фундаментальний закон, наприклад, відносини між правовим полем та полем влади [8, с. 75–128]. Тут ми бачимо визнання існування не тільки правового поля, але й поля влади, тобто поля державної влади. Крім того, правове поле, за П. Бурд'є, визначається як частина соціального простору. Таким чином, у рамках соціального простору поряд з державним простором існує правовий простір.

Цікавою тезою вищезазначеного дослідження є сприйняття правового поля як такого, що відіграє визначальну роль у процесі соціального вираження, але воно є менш автономним у порівнянні з іншими полями — такими, як поле живопису, літератури або навіть науки, які теж піддержують символічний порядок і таким чином зберігають порядок соціальний. Та виходячи з такого автономного існування, прибічники «ортодоксії», тобто культу тексту, примату доктрини та екзегези, тобто одночасно теорії та історії, відмовляються визнати за юриспруденцією хоча б найменшу творчу цінність і, відповідно, практично відмовляються від економічної та соціальної реальності, що означає відмову від наукового осмислення цієї реальності [8, с. 124].

Підкреслюючи необхідність осмислення правової реальності у поєднанні з загальносоціальною, у рамках правового поля міський простір можна розглядати у вузькому та широкому сенсі. У вузькому сенсі та територіальна цілісність, яка окреслена її офіційно визнаними та нормативно-закріпленими межами, й буде міським простором. Тут також можливе розуміння міського простору як території, розділеної на райони в рамках міста. У широкому сенсі уявлення міського простору у вигляді певної території може бути доповнено правовими відносинами між людьми, подіями та ситуаціями.

Тому поняття міської території як місця формування міської правосвідомості дещо обмежене і може бути доповнено характеристиками міського правового простору, який поряд з географічними, демографічними, економічними, військово-силовими та іншими чинниками, може зумовлюватися особливим характером ставлення індивідів до права.

Заслугує на особливу увагу думка про те, що місто як форма соціопросторової організації суспільства має свою особливу модель культури — міську культуру [9, с. 35], яка, безперечно, включає міську правову культуру — систему правових цінностей городян, у відповідності до яких формується образ правового життя та здійснюється соціально-правове регулювання між суб'єктами міських правовідносин. Відповідно, спроби визначення міської правової культури надає міцніших підстав для вирішення та використання саме категорії простору у поєднанні з вивченням правосвідомості жителів міста.

Дослідники міста як явища соціокультурної та економіко-правової реальності мають у своїх наукових розвідках одну спільну ідею та використовують такі терміни: правова культура міста, рівень правосвідомості городян [9, с. 36]; формування структури свідомості в місті у зв'язку з формуванням соціальних норм городян, особливості свідомості жителя мегаполіса, етнічна свідомість у мегаполісі [10, с. 41–42]; політико-правова активність громадянина міста [11, с. 126]; міська ментальність як єдина, загальна, нівельована свідомість [12]. Помітно, що усі ці думки пов'язані з питаннями взаємопроникнення права та людської свідомості, зумовлене особливостями міського простору.

Як зазначає А. В. Ткаченко, однією з умов та результатом «переплавки» людини є образ міста як просторова реалізація певної «плавильної печі» [13, с. 34]. Усвідомлення існування категорії міського простору дає підстави стверджувати, що існує міська правосвідомість, яка властива її носієві та сформована у зв'язку з уявленнями міського жителя про право. Це твердження не виключає того, що міські жителі можуть мати іншу правосвідомість, але через довге перебування в одному місті відбувається міська правова соціалізація. Тому й ставлення до права жителів міста стає специфічним.

Якщо звернутися до питання про визначення правової соціалізації у дослідженнях соціологів права, то вони стверджують, що вона виступає як підміна правомірної поведінки за примусом — правовою поведінкою, яка зумовлена особистісними особливостями. Висновком таких тверджень є більш узагальнююче визначення правової соціалізації, де вона розуміється як процес включення індивіда у систему правовідносин конкретного суспільства на підставі засвоєння всієї його культури [14, с. 112].

Тут можна погодитися з тим, що підставами правової соціалізації є засвоєння правових норм та прийняття певної позиції стосовно них, оцінка безпосередньої реалізації норм в юридичній практиці, засвоєння правової ідеології. Однак поза визначенням правової соціалізації залишається її «негативний аспект». Існує думка, що правова культура — це явище, яке включає в себе не тільки позитивні риси [15, с. 14], вона може мати свій рівень вираження у різноманітних соціальних групах. Тому правова соціалізація теж може мати досить специфічні риси та бути зумовленою не тільки особливостями суб'єкта з правомірною поведінкою, але й характеристиками особистостей, які у своїй правовій поведінці відхиляються від відповідності правовим нормам.

На підтвердження слід додати, що визначення соціально-психологічної соціалізації, частиною якої є правова соціалізація, як процесу соціального навчання, для якого необхідно схвалення групи, підкреслює різноманітність інтересів цих груп. Існування у сучасному суспільстві соціальних груп із різноспрямованими інтересами робить можливим зайняття цими групами різноманітних правових позицій по відношенню до всіх елементів будь-якої правової системи [14, с. 118].

Наприклад, у місті може мати місце певний рівень злочинності, який безпосередньо буде пов'язаний з різними знаннями та настановами відносно права. У кримінології використовуються терміни «регіональна злочинність», «злочинність в сільській місцевості» [16], «міська злочинність» [17], що лише підтверджує специфіку цього явища у зв'язку з його просторовою прив'язкою.

Термін «географія злочинності» пов'язують з територіальними особливостями злочинності, її видів відповідно до певних територій та регіонів. Це дозволяє вченим-кримінологам виділяти систему характеристик регіональної злочинності та міської злочинності, що існує в регіонах

та містах, на підставах адміністративно-територіальних, соціально-економічних та соціально-культурних, географічних та етнічних параметрів [16; 18].

Метод просторової локалізації, який застосовується при дослідженні соціального середовища міста, вивів кримінологів до визнання того, що в певних просторових одиницях міста існує концентрація соціально-патологічних явищ. Із точки зору ефективної боротьби зі злочинністю, на підставі результатів просторової локалізації може бути побудована карта злочинності в місті. І головне, метод просторової локалізації має суто теоретико-правовий вихід, тому що він може застосовуватися при аналізі правової свідомості: масової та локальної [17, с. 114–115].

У політико-правовому сенсі місто — це основна площа для розвитку громадянського суспільства. Так, для міста характерна наявність великої кількості жителів, що є необхідною умовою для формування інститутів громадянського суспільства, які об'єднуються та взаємодіють для задоволення як загальних, так і групових інтересів городян [19, с. 128].

Наукові розробки у сфері культурології свідчать про урбаністичну культуру новітнього часу, яка проявляється крізь етнокультурні характеристики. По-перше, в основі культурних проявів сучасних міст знаходиться соціальна та етнічна культура народів міста. А по-друге, міська поліетнічність є протилежністю моноетнічності та спрощеної соціальної моделі села [20, с. 316].

Беручи до уваги світоглядно-ідеологічну функцію правової культури у межах міського простору, слід визнати її конкретизацію у специфічній правосвідомості поліетнічного міського соціуму. Існування різноманітних правових звичаїв в етнічних груп, які проживають зазвичай на певній території міста, може призвести й до несприйняття такого мінісоціуму, тобто до нетерпимості та протистояння або до процесу формування міжкультурної толерантної свідомості.

Яскравими прикладами нетерпимості є негативне ставлення корінних жителів міст до емігрантів, які зазвичай в межах нового для них міста починають об'єднуватися на підставах свого етнічного походження (афро-американські квартали, Чайнатаун, Брайтон-Біч у Нью-Йорку, Іст-Сайд у Лондоні, арабські квартали у Парижі та його передмістях).

Іще один приклад, який максимально відображає поєднання норм (у тому числі правових), свідомості людини та простору — це теорія субкультур, розглянута на прикладі традицій міських субкультур. Термін «субкультура» пройшов цікавий шлях від негативного смислового навантаження — «контркультури» до визнання іншості носіїв субкультури, тобто визначення «підсистемності» субкультури по відношенню до розуміння культури взагалі [21].

Вказуючи на мультикультурний характер сучасного суспільства, субкультура розуміється як комунікативна система, яка має відповідні рівні: соціальний та знаковий. Соціальний рівень окреслює зв'язки та спільноти, які завдані певною культурою, а також моделі поведінки,

норми та ритуали, які підтримують ці структури. Знаковий рівень передбачає засоби комунікації: спеціально-знакові, серед яких символіка, ідеологія, картина світу, та ситуативно-знакові, куди вписані просторовий, часовий, предметний, тілесний та актуальний коди [21, с. 29].

Якщо сконцентрувати увагу на моделях поведінки, нормах, ритуалах, ідеології та просторі, тобто, конкретизуючи, — правовому полі, правосвідомості та міському просторі, то можна дійти висновків про існування особливої міської правосвідомості у вигляді ставлення до права локальних субкультур, регіональних спільнот, які мають свої мовні особливості, нормативні традиції тощо.

Історико-правові дослідження міста доводять, що західноєвропейське місто — це простір свободи його жителів, йому притаманна просторова організація, яка складалася з міського центру — торговельного або адміністративного, та менш значущих міських утворень, які розходилися концентричними колами до міських стін. Особливим чином були розділені «свої» та «інші» — іноземці, іновірці, наприклад євреї, які жили за своїми законами у відгороджених від певного міста гетто відповідно до встановлень Галахи, книги релігійного іудейського права [22, с. 183]. Тобто місто — це особливий простір, в якому залежно від менталітету, етнічної приналежності, соціально-групових інтересів завжди існувало і продовжує своє буття особистісне правове середовище.

Відповідно, різноманітність міського простору у співвідношенні з міською правосвідомістю у рамках одного міста підтверджує ідею варіативності правосвідомості городян, які проживають у різних районах міста. Джерела такої різноманітності можна віднайти, керуючись географічними, соціальними, економічними, політичними, історичними характеристиками як певного простору, так і уявлень про право певного кола городян, приналежних до цього простору.

Надзвичайно цікавою є ідея дисципліни у корпусі соціальних наук, запропонована американськими соціологами на початку ХХ століття, — людська екологія [23, с. 25]. Завдяки дослідженням Р. Є. Парка та інших структура різноманітних природних ареалів, які складають фізичний каркас міського світу, а також екологічні процеси концентрації, дисперсії, сегрегації людей, інститутів та культурних рис, що відбуваються у його просторі, стали виявлятися за допомогою кількісних показників. Це наштовхує на використання таких соціологічних знань і в правовій сфері у напрямку виявлення локального характеру міської правосвідомості у межах міста та порівняння людського ставлення до права в різноманітних містах, тим більше, що аналіз природних та географічних факторів вже отримував своє втілення у класичних державно-правових дослідженнях.

Відомий мислитель ХVIII століття Ш. Л. Монтеск'є у своїй праці «Про дух законів» теж наголошував на важливості географічного фактора та взагалі вбачав у ньому першопричину історичного розвитку. Кліматичні умови та його особливості, на його думку, тісно пов'язані з індивідуаль-

ними рисами та поведінкою людини. «Від різниці у потребах, які породжуються різницею кліматів, відбувається різниця у способі життя, а від різниці у способі життя — різниця законів» [24, с. 204–205]. Наприклад, у холодному кліматі люди фізично сильні, природа теплих країн навпаки розслаблює людей і вони не здатні до героїчних звершень, говорячи сучасною мовою, для них характерна маргінальна поведінка — вони щось виконують тільки зі страху бути покараними.

Іще однією важливою ознакою встановлення законів та форми правління є родючість земель. У країнах із родючою землею встановлюється дух залежності, селяни не цікавляться питаннями своєї свободи, тому що вони зайняті роботою та вирішенням своїх особистих справ. Таким чином, «у країнах родючих частіше за все зустрічається правління одного, а в країнах неродючих — правління декількох, що є іноді ніби відшкодуванням за несприятливі природні умови» [24, с. 240].

Таким чином, ми бачимо учення, що поєднує у собі об'єктивні (клімат, родючість земель) та суб'єктивні (дух народу) елементи, які складають просторово усвідомлену підставу для духу законів. «Закони повинні знаходитися у такій тісній відповідності до якостей народу, для якого вони встановлені, що тільки у надзвичайно випадкових ситуаціях закони одного народу можуть бути придатними для іншого народу» [24, с. 16].

Такі загальновідомі ідеї Ш. Л. Монтеск'є були розвинуті тисячолітнім досвідом учених-правників. Сьогодні, як зауважує професор Ю. М. Оборотов, спираючись на доробки американських учених та застосовуючи термін «місцерозвиток», цілком доведеним є вплив географії, топографії, клімату, океанських течій та навіть берегових ліній на розвиток різноманітних суспільств цілком конкретизованим чином [25].

Як відомо, правосвідомість пов'язують з її носієм — індивідом, групою людей або суспільством у цілому. Для іншої класифікації рівнів правосвідомості критерієм обирається глибина віддзеркалення правової реальності у свідомості людини, де виділяються буденна, компетентна, професійна та наукова правосвідомість. Думається, що для повнішої типологізації правосвідомості можливим є використання критерію її просторової приналежності.

Можуть бути виділені структурні елементи міської правосвідомості як категорії загальнотеоретичної юриспруденції: просторова або територіальна правова ідеологія та просторова або територіальна правова психологія.

Поняття територіальної ідеології, як вже зазначалося, пов'язано з іменем відомого українського ученого В. К. Липинського та його твердженням, що тільки територіальна ідеологія (точніше, хліборобська ідеологія) здатна бути основою українського етносу та державності [7, с. 98].

Сучасні дослідники правової ідеології зазначають, що вона формується амбівалентно: від індивіда до держави та від держави до індивіда, що

й складає її внутрішню єдність та змістовну спрямованість. А однією з передумов формування правової ідеології є існування у сучасному суспільстві груп, націй, колективів, корпорацій тощо, для яких правова ідеологія здатна виступати ментально-культурологічною основою їх самоідентичності, що об'єднує і спрямовує, та засобом виховання [26, с. 8].

До елементів правової ідеології пропонується додати «правосфери» держави, суспільства та інших суб'єктів права. Правосфера визнається одним з ключових елементів правової ідеології та визначається як простір індивіда, який існує у правовій дійсності, в якій здійснюється комунікація з іншими носіями правових ідей, учень та концепцій [26, с. 9].

Поняття територіальної правової психології може бути доповнене не тільки сучасними ідеями кримінологів, які використовують саме цей термін [17, с. 115]. Також слід підкреслити існування класичної ідеї щодо психологічної теорії права Л. Й. Петражицького, де вчення про елементи правових явищ представлено вченням про емоційні та інтелектуальні елементи правових переживань: «про правові моторні збудники та уявлення, про суб'єктні уявлення, об'єктні представлення та їх елементи, представлення належних дій, отримань та їх модальностей: часу, місця, дестинаторів тощо, про уявлення релевантних фактів та нормативних фактів» [27, с. 371].

Інтуїтивне право в ученні Л. Й. Петражицького є, говорячи мовою сучасності, суто теоретичною розробкою поняття індивідуальної та територіальної правової психології. Таке твердження впливає зі змісту інтуїтивного права, який визначається індивідуальними умовами та обставинами життя індивіда, його характером, вихованням, освітою, соціальним положенням, професійними заняттями, особистісними знайомствами та ін. «Спільність відомих умов та факторів розвитку інтуїтивно-правової психіки декількох індивідів або більших чи менших мас може вести і веде до наявності більшого або меншого ступеня погодженості їх інтуїтивного права» [27, с. 383]. А це вже веде до визнання інтуїтивного права якоїсь спільноти, тобто до правової психології певної групи індивідів. Крім того, психологічна теорія права пов'язує уявлення про право з категорією місця.

Горизонтальний критерій співвідношення правосвідомості та міського простору, який виявляє себе у межах міста, може бути доповнений його розширювальним значенням, тобто ствердженням існування одноманітного уявлення, ставлення та слідування праву жителів міста в цілому.

Відповідно, виходячи із самоідентифікації індивіда у зв'язку з приналежністю його до того чи іншого міста, можна визначати приклади правосвідомості жителів кожного з міст, існуючих на карті світу. Будь-яке місто має своє обличчя, свою специфіку за абсолютно різними критеріями та напрямками. Міста можуть розпізнаватися реально (наприклад, візуально, за призначенням відповідних споруд — Пізанська вежа) або абстрактно (за образами у свідомості людей — «Одеса-мама»). Право-

вий образ міста безперечно складається у правосвідомості індивіда, що потім дає підстави для визначення та вивчення ставлення до права за реальними втіленнями кожного міста у правових відносинах (правова поведінка жителів міста, можливості міста як суб'єкта права і т.д.).

Вертикальні уявлення про просторовий критерій, що визначають типи правосвідомості, можуть бути розглянуті при співвідношенні понять міста та не-міста (периферії). У міських умовах, частіше за все, формуються нові типи відносин між людьми. На відміну від периферії міські відносини стають менш особистісними та набувають рис суто сусідських, економічних, соціальних та правових.

Як зазначалося, в історії є приклади, коли простір за межами міської стіни — це вже зовсім інша субстанція, між тим, периферія починає сприйматися як місцевість, яка, якщо не належить місту, то певним чином залежить від нього. Тобто місто виробляє управлінські групові утворення та формує міську правосвідомість, а периферійна свідомість базується на особистісних чинниках. Інтерес (частіше всього на підставі грошового критерію) та ідеологія починають служити тим цементом, який скріплює людських індивідів у групи, що ефективно працюють, замість родинності та традицій у периферійній правосвідомості.

На будь-якому просторовому рівні центр та периферія пов'язані між собою різного роду комунікативними потоками — інформаційними, грошовими, міграційними, управлінськими, причому спрямованість цих комунікацій визначає характер взаємодії центру та периферії незалежно від їх віддаленості [28, с. 85.].

Тому на підставі просторового виміру може існувати не тільки міська правосвідомість, а ще й периферійна, яка, незважаючи на її певну підпорядкованість, більш спирається на відчуття права та справедливості, традиційність, ніж знання про право. Не є виключенням й те, що глибоко вкорінена периферійна правосвідомість може себе реалізовувати у місті, тому що носії правосвідомості, поринаючи у міський простір не завжди деперсоналізовані, а іноді, навпаки, є ідеологами деяких правових або політичних зрушень.

Крім того, використання просторово-вертикальних уявлень про класифікацію правосвідомості, доведеність існування у загальнотеоретичному юридичному науковому обігу категорій державно-правового простору, національної держави та національної свідомості може спрямувати до розуміння національної правосвідомості.

Таким чином, просторове буття права та держави може бути критерієм для виділення міської правосвідомості поряд з периферійною та національною, яка виражається у територіальній правовій ідеології (ідеях, поняттях, знаннях про право індивідів, які ідентифікують себе з певною територією та відповідним ставленням до права, наприклад, до права певного міста) та територіальній правовій психології (почуттях, емоціях та переживаннях щодо права відповідно до індивідуальних умов та обставин життя у рамках простору міста).

Відповідно міська правосвідомість як категорія загальнотеоретичної юриспруденції може розумітися у вузькому та широкому сенсі. У вузькому сенсі міська правосвідомість може бути визначена як сукупність уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв та почуттів міських жителів по відношенню до права свого міста. У широкому сенсі — це сукупність уявлень, поглядів, переконань, оцінок, настроїв та почуттів людей, які проживають на певному міському просторі, по відношенню до права взагалі.

Л і т е р а т у р а

1. Калинина Е. В. К вопросу о феномене города в историческом и политико-правовом контексте. Города-убежища / *Е. В. Калинина* // Город как явление социокультурной и экономико-правовой реальности : междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб. : Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 22–24.
2. Скубченко Л. Ф. Безопасность личности в контексте урбанизации общества / *Л. Ф. Скубченко* // Город как явление социокультурной и экономико-правовой реальности : междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб. : Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 138–140.
3. Горелова Ю. Р. Образ города : единство реального и идеального / *Ю. Р. Горелова* // Личность. Культура. Общество. — 2009. — Т. XI, вып. 4. — С. 353–360.
4. Общетеоретическая юриспруденция : учеб. курс : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. — О. : Фенікс, 2011. — 436 с.
5. Мельничук О. С. Феноменология міста та формування його правового образу / *О. С. Мельничук* // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 3. — С. 27–31.
6. Соболевська М. Неофункціоналістські та постструктуралістські теорії у сучасній соціології : навч. посіб. / *Марина Соболевська*. — К. : Дух і літера, 2010. — 164 с.
7. Долматов І. В. Просторове буття сучасної держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / *І. В. Долматов*. — О., 2008. — 205 с.
8. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики : пер. с фр. / *Пьер Бурдьє* ; отв. ред. пер. и послесл. Н. А. Шматко. — М. : Ин-т эксперимент. социол. ; СПб. : Алетейя, 2005. — 576 с.
9. Полякова Н. А. Город как локальная социопространственная сфера правовой культуры / *Н. А. Полякова* // Город как явление социокультурной и экономико-правовой реальности : междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб. : Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 35–37.
10. Большаков А. С. Измерение и оценка конфликтности мегаполиса: интегрирующий подход / *А. С. Большаков* // Город как явление социокультурной и экономико-правовой реальности : междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб. : Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 40–46.
11. Крупеня Е. Н. Город и политико-правовая активность личности: теоретические аспекты / *Е. Н. Крупеня* // Город как явление социокультурной и экономико-правовой реальности : междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб. : Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 124–127.
12. Тыхеева Ю. Ц. Человек в городском пространстве (философско-антропологические основания урбанографии) [Электронный ресурс] / *Ю. Ц. Тыхеева*. — Режим доступа : <http://www.mosgu.ru/nauchnaya/publications/professor.ru/Tyheeva/>
13. Ткаченко А. В. Метафора «плавильного котла» и функционализм сравнительного правоведения / *А. В. Ткаченко* // Город как явление социокультурной и экономико-

- правової реальності: междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб.: Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 33–35.
14. Социология права: учеб. пособие / В. В. Глазырин, Ю. И. Гревцов, В. В. Зенков [и др.]; под ред. В. М. Сырых. — М.: Юстицинформ, 2001. — 480 с.
 15. Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України: монографія / С. М. Скуріхін; за ред. Ю. М. Оборотова. — О.: Фенікс, 2011. — 212 с.
 16. Ханькевич А. М. До поняття злочинності в сільській місцевості з урахуванням регіональних аспектів [Електронний ресурс] / А. М. Ханькевич. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlduvs/2010_1/10_1_2_9.pdf.
 17. Могилевский Р. С. Городская преступность как объект криминологических исследований / Р. С. Могилевский, Ю. А. Суслов // Правоведение. — 1973. — № 5. — С. 110–116.
 18. Мозоль А. П. Актуальні аспекти кримінологічного аналізу злочинності м. Києва [Електронний ресурс] / А. П. Мозоль, С. І. Мінченко, С. А. Мозоль. — Режим доступу: http://www.naiu.kiev.ua/tslc/pages/biblio/visnik/2002_3/mozol.htm.
 19. Шахов И. И. Город как фактор становления гражданского общества / И. И. Шахов // Город как явление социокультурной и экономико-правовой реальности: междунар. науч.-практ. конф. 28–29 нояб. 2008 г. — СПб.: Изд-во СПбГУП, 2008. — С. 127–129.
 20. Паренчук Т. Н. Эволюция функций городской праздничной культуры в XX–XXI вв. / Т. Н. Паренчук // Личность. Культура. Общество. — 2008. — Вып. 5–6. — С. 315–320.
 21. Щепанская Т. Б. Традиции городских субкультур / Т. Б. Щепанская // Современный городской фольклор. — М.: РГГУ, 2003. — С. 27–33.
 22. Сигалов К. Е. Цивилизационные факторы становления среды права в средневековом городе / К. Е. Сигалов // Право и образование. — 2006. — № 3. — С. 178–193.
 23. Вирт Л. Городское общество и цивилизация / Л. Вирт // Личность. Культура. Общество. — 2006. — Вып. 2. — С. 21–32.
 24. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Ш. Л. Монтескье. — М.: Мысль, 1999. — 672 с.
 25. Оборотов Ю. Місцерозвиток в основі апологізації українського права / Ю. Оборотов // Право України. — 2011. — № 8. — С. 142–150.
 26. Байков А. Ф. Правовая идеология: сущность и реализация в условиях правового государства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. Ф. Байков. — Екатеринбург, 2006. — 20 с.
 27. Петражицкий Л. И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности / Л. И. Петражицкий. — СПб.: Лань, 2000. — 608 с.
 28. Фридман Дж. Центр и периферия в социологических исследованиях: методологические подходы / Дж. Фридман // Вопросы социологии. — 1992. — Т. 1, № 1. — С. 85–90.

А н о т а ц і я

Мельничук О. С. Просторова основа міської правосвідомості. — Стаття.

У статті з позицій загальнотеоретичної юриспруденції виводиться категорія міської правосвідомості. Обґрунтовується просторовий критерій для додаткової класифікації категорії правосвідомості на міську, периферійну та національну. Виділяються і визначаються структурні елементи міської правосвідомості: просторова (територіальна) ідеологія і просторова (територіальна) психологія.

Ключеві слова: міська правосвідомість, міський правовий простір, територіальна правова ідеологія, територіальна правова психологія.

А н н о т а ц и я

Мельничук О. С. Пространственное основание городского правосознания. — Статья.

В статье с позиций общетеоретической юриспруденции выводится категория городского правосознания. Обосновывается пространственный критерий для дополнительной классификации категории правосознания на городское, периферийное и национальное. Выделяются и определяются структурные элементы городского правосознания: пространственная (территориальная) идеология и пространственная (территориальная) психология.

Ключевые слова: городское правосознание, городское правовое пространство, территориальная правовая идеология, территориальная правовая психология.

S u m m a r y

Melnychuk O. S. Space Ground of Urban Legal Consciousness. — Article.

In the article from the points of general theoretical jurisprudence the category of urban legal consciousness is based. The space criteria of legal consciousness classification on urban, peripheral and national is grounded. The structural elements of urban legal consciousness are defined: space (territorial) ideology and space (territorial) psychology.

Keywords: urban legal consciousness, urban legal space, territorial legal ideology, territorial legal psychology.